

Mir Cəlal Paşayev–108

Görkəmli yazıçı, alim, pedaqoq

Mir Cəlal Paşayevin adı çəkiləndə həmişə sifətində ziya, xeyirxahlıq, şəfqət, mərhəmət nuru olan, Azərbaycan xalqına xas milli dəyərləri özündə təcəssüm etdirən müdrik şəxs gözümüzün önündə canlanır. Zəhmətkeşlik, parlaq istedadını reallaşdırmaq, yaradıcılığını kütlələrin bütün təbəqələrinə çatdırmaq, maarifpərvərlik, milli dəyərlərimizi qorumaq, təbliğ etmək, yaşatmaq onun ən ümdə istəyi, niyyəti idi. Mir Cəlal Paşayevin əqidəsi ilə əməli bir idi. Millətə öz mənəviyyatını tapındırmaq hisslərilə yaşatmaq onu daim yüksəklərə səsləyirdi. Elə buna görə alim, yazıçı, pedaqoq kimi fəaliyyəti tutduğu vəzifəsindən asılı olmayaraq vətən övladı kimi ömrünün mənasını təşkil edib və həyatı mənsub olduğu millətə xidmət etməklə keçib. Azərbaycanın görkəmli ictimai xadimi, böyük insan ədəbiyyat korifeylərimizdən biri bu il aprelin 26-da 108 illik yubileyi tamam olan Mir Cəlal Paşayevin Azərbaycan Dövlət Arxivində bir sıra sənədləri mühafizə olunur. Burada saxlanan sənədlər əsasında onun həyatı və yaradıcılığı barədə materialı oxuculara təqdim edirik.

Bu, qəlbi daim vətənlə döyünən böyük şəxsiyyətin XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmində, ədəbiyyatında, təhsilinin inkişafında əvəzolunmaz xidmətləri vardır. Görkəmli yazıçı, böyük alim Mir Cəlal Paşayev həm də yüksək insani keyfiyyətləri ilə nurlu tərbiyəçi kimi xalqımızın yaddaşında əbədi yaşayır.

O, 1908-ci il aprelin 26-da Cənubi Azərbaycanın Ərdəbil vilayətində yoxsul kəndli ailəsində həyata göz açıb. Güzəranları ağır keçdiyindən atası Gəncəyə köçüb, kiçik Mir Cəlal uşaqlığını burada keçirib. 10 yaşına çatanda atası həyata göz yumub və ona böyük qardaşı himayədarlıq edib.

Əzablı tale yolu onu usandırmaıyb, qorxutmayıb, ağıllı kəsdiiyi ilk illərdən çətinlik və çatışmazlıqlar onu daim izləməyə başlasa da, Yaradınının lütfü və mərhəməti sayəsində Mir Cəlal Paşayev inadla, inamla yalnız gəlcəyə doğru irəliləyib. 1918-1919-cu illərdə Xeyriyyə Cəmiyyətinin köməyi ilə ibtidai təhsil alıb. Tarixi dövəmdə—Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etdikdən, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra isə Gəncə Dərülmüəllimiyyəinə daxil olub. Onu fəallığına, istedadına, təşkilati bacarığına görə tələbə həmkarlar təşkilatının, sonra isə şəhər tələbə həmkarlar təşkilatının sədri seçiblər.

Mir Cəlal Paşayev 1930-1932-ci illərdə Kazan Şərq Pedaqoji İnstitutunun ədəbiyyat şöbəsində oxuyur. 1932-ci ildə vətənə qayıdır. Azərbaycan Elmi Tədqiqat İnstitutunun aspiranturasına qəbul olur. Təhsilini davam etdirməklə yanaşı, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda, Azərbaycan Dövlət Universitetində ədəbiyyat nəzəriyyəsindən, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən dərs deyir. 1935-ci ildə aspiranturanı təltiflə bitirir. Bu mənada Mir Cəlal Paşayevin XX əsr Azərbaycan elminin, ədəbiyyatının, təhsilinin inkişafındakı xidmətləri kifayət qədər böyükdür.

Mir Cəlal Paşayev ədəbiyyata 1928-ci ildə gəlib. Həmin ildə mətbuatda ilk şeirləri (“Dənizin cinayəti”, “Ananın vəsiyyəti”, “Müxbir”) çap olunub. Lakin o, bundan sonra, daha doğrusu, tədqiqatçı kimi elə həmin ildə də ilk əsərini yazıb. Gənc yazarın təkcə “Bir gəncin manifesti” əsəri onun belə klassik sənətkarlar sırasında dayanmaq haqqı qazandırır. Bu sosial-psixoloji bədii əsər çapdan çıxanda hələ 30 yaşı da yox idi. Mir Cəlal Paşayev 1930-cu ildən etibarən hekayələr yazıb. Həmin dövrün “Şərq qadını”, “Gənc işçi”, “İnqilab və mədəniyyət”, “Ədəbiyyat” qəzeti kimi nüfuzlu nəşrlərində “Doktor Cinayətov”, “İfşa”, “Mərkəz adamı”, “Naxələf”, “Bostan oğrusu”, “Qüdrət nümayişi”, “İstifadə”, “Dəzgah qızı”, “Heyrət” və digər hekayələri çap olunub. 1932-ci ildə “Sağlam yollarda”, 1935-ci ildə “Boy” adlı ilk oçerklər və novellalar kitabları çapdan çıxıb.

XX əsrin 20-30-cu illərində Azərbaycan ədəbi mühitində gənc yazar kimi görünən Mir Cəlal, az sonra istedadlı və orijinal yaradıcılıq üslubu olan yazıçı kimi tanınır. Səməd Vur-

ğun, Süleyman Rəhimov, Süleyman Rüstəm, Mehdi Hüseyn kimi görkəmli şair və nasirlərlə bir dövrdə yaşayan Mir Cəlal yazı üslubu ilə həmkarlarından tam fərqlənir. Bu ədəbi-bədii üslub Azərbaycan ədəbiyyatında yeni, yalnız ona məxsus nəfəs idi. Belə ki, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının bir çox diqqətəlayiq nailiyyətləri bilavasitə onun adı ilə bağlıdır. Mir Cəlal Paşayevin yaradıcılığını təhlil edərkən bu qənaətə gəlicən ki, o üslubu, məntiqi, milli mənəvi dəyəri, ədəbi-bədii, ictimai-fəlsəfi yaradıcılığı ilə ədəbiyyatımızda əsaslı dönüş yaradan mütəfəkkir yazıçılardandır. Əlli illik yaradıcılıq fəaliyyətində Mir Cəlal görkəmli nasir, ədəbiyyatşünas alim kimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində öz layiqli və şəərəfli yerini tutub.

Onun yaradıcılığında Azərbaycan dilinin zəngin söz bazasına, ifadə gücünə güvənib, milli ruhu oynadan təsirinə baş əyən bir mütəfəkkir sənətkarın yaradıcılıq dünyasında həyatı məsələləri, milli folklorun və xalq təfəkkürünün işığını, milli mənəvi dəyərlərin klassik ənənələrə uyğun təqdimini, təsvirini, təlqinini və cəmiyyətdə bu istiqamətdə yaranan problemlərin real görüntüsünü dilin bütün çalarlarını oxucuya çatdırmasını çox aydın, qabarıq görürük. Bu mənada onun milliliyinin siqləti M.Ə.Sabirin şeiri, Mirzə Cəlilin satira və yumoru, Ə. B.Haqqverdiyevin və digər klassiklərimiz gücündədir.

Yazıcının ilk irihəcmli əsəri — “Dirilən adam” romanıdır. 1935-ci ildə kitab kimi nəşr olunub. Akademik Məmməd Arif bu əsər haqqında yazıb: “Mir Cəlal “Dirilən adam”la diqqətli bir realist yazıçı olduğunu göstərmişdir”.

İlk dəfə 1937-39-cu illərdə “Revolyusiya və kultura” jurnalında hissə-hissə dərc olunan “Bir gəncin manifesti” povesti isə yazıcının yaradıcılığında bir dönüş yaradır, ədəbi zirvəyə cığır açıb. Bu əsər müəllifə böyük oxucu auditoriyası qazandırdı. 1940-cı ildə “Uşaqgəncnəşr”də ayrıca kitab halında kütləvi tirajla buraxılan bu əsər oxucu tələbatına görə sonrakı illərdə də dəfələrlə çap edilib. “Bir gəncin manifesti”ndə mövzu elə təhkiyə və məzmunla həll edilib ki, bu gün də könüllərə yanğı salır, qəlbləri rıqqətə gətirir. Doqquz dəfə müxtəlif illərdə ayrıca kitab halında nəşr olunmuş bu əsər Azərbaycanın hüdudlarından çox-çox uzaqlarda da sevilir.

Mir Cəlalın “Dirilən adam”, “Yolumuz hayandır” romanlarında keçmiş, “Açıq kitab”, “Yaşadılarım”, “Təzə şəhər” romanlarında isə müasir həyat lövhələrinin bədii təsviri ustalıqla qələmə alınıb. Yazıcının “İnsanlıq fəlsəfəsi” (1961) kitabında toplanmış hekayələri böyük tərbiyəvi-əxlaqi əhəmiyyətə malikdir. “İnsanlıq fəlsəfəsi”, “Subaylıq fəlsəfəsi”, “Təzə toyun nəzakət qaydaları”, “Vicdan mühakiməsi”, “Vicdan əzabı”, “Hesab dostları”, “Təsədüf, ya zərurət”, “Qocaların uşaq söhbəti” və digər hekayələrində isə real həyat lövhələri, fəlsəfi düşüncələr əks olunub.

Qüdrətli yazıcının bədii yaradıcılıq nümunələri dəfələrlə çap edilib. Onun “Seçilmiş əsərləri” (2 cildde, 1956-57), “Seçilmiş əsərləri” (4 cildde, 1967-68), “Seçilmiş əsərləri” (2 cildde, 1986-87), hekayə və povestlərdən ibarət “Şəfəqdən qalxanlar” (1972), “Dağlar dilə gəldi” (1978), “Ləyaqət” hekayələrindən ibarət “Bostan oğrusu” (1937), “Gözün aydın” (1939), “Vətən” (1944), “Həyat hekayələri” (1945), “Sadə hekayələr” (1955), “Xatirə hekayələri” (1962), “Gülbəsləyən qız” (1965), “Silah qardaşları” (1974) və digər, ümumiyyətlə 70-dən çox kitabı işıq üzünə görüb.

Öz geniş spektri ilə cəmiyyətin yaşantılarını, problemlərini, dünya görüşünü ədəbi mühitə gətirən, XX əsrin ədəbi-elmi fikrinin korifeylərindən olan Mir Cəlal Paşayev Azərbaycan tarixində görkəmli ədəbiyyatşünas-nəzəriyyəçi alim kimi də xüsusi yer tutub. “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları” dərsləri filologiya fakültəsi tələbələrinin və mütəxəssislərin stolüstü kitabı olub. Böyük pedaqoq 1936-cı ildən ömrünün sonunadək dərs dediyi universitetin auditoriyalarında bu fəndən mühazirələr oxuyub.

Mir Cəlal Paşayev 1940-cı ildə “Füzulinin poetik xüsusiyyətləri” mövzusunda dissertasiya müdafiə edib, filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsinə alıb, 1947-ci ildə isə “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” əsərinə görə filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsinə layiq görüldü. Füzuli poeziyasını qəlbən dərinədən dərk edən, klassik ədəbiyyata ürək-dən bağlı olan görkəmli alim 1958-ci ildə “Füzuli sənətkarlığı” adlı monoqrafiyasını nəşr etdirib. Professor Qara Namazov bu monoqrafiyanı Füzuli ədəbi irsinin öyrənilməsində, mənimsənilməsində və dərk edilməsində elmi açar kimi dəyərləndirir. Bu səbəbdəndir ki, 1994-cü ildə əsər yenidən dərc olunub.

Mir Cəlal Paşayev “Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)” əsərində XX əsrin əvvəllərində inqilabi-demokratik meyillərlə bağlı baş verən ictimai-siyasi hadisələr kontekstində Azərbaycanda realizm, romantizm ədəbi məktəbləri, maarifçididaktik yazıçılar və xırda məişət dramları haqqında müfəssəl tədqiqatlar aparıb, əhatəli elmi nəticələr çıxarıb.

Onun tanınmış tədqiqatçı Firudin Hüseynov ilə birgə yazdığı “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı” əsəri 40 ilə yaxındır ki, ali məktəblərdə tədris olunur. Bu dərslikdə XX əsrin böyük ədəbi şəxsiyyətləri, onların yaradıcılığı, ədəbi mühitə gətirdikləri yeniliklər haqqında əhatəli elmi fikirlər öz əksini dolğunluğu ilə tapıb. Mir Cəlal Paşayev görkəmli şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılıqlarını, dövrün ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni mühitini tədqiq etməklə bu zəngin irsi cəmiyyətə, elmi ictimaiyyətə təqdim etməklə, özü də kamilləşib, əsl şəxsiyyət kimi müdrikləşib.

Əməkdar Elm Xadimi Mir Cəlal Paşayevin XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında, ədəbiyyatşünaslıq tarixində açdığı cığır çağdaş təfəkkürümüzün kamilləşməsində əsas məxərlərdən biridir.

Müəllim, yazıçı, tədqiqatçı dünyanı təkcə izah etmir, aşkara çıxardığı dəyərlərlə eyni zamanda, tərbiyə edir, onu dəyişdirir, insanların şüuruna, baxışlarına təsir edə bilir, formalaşdırır. Bu mənada Mir Cəlal Paşayevin alim, pedaqoq, yazıçı kimi çoxşaxəli yaradıcılığı nəinki müasirlərinə, həm də özündən sonra gələn nəsillərə örnəkdir.

1978-ci il sentyabrın 28-də ədəbiyyətə qovuşmuş, gözəl müəllim, görkəmli yazıçı, istedadlı ədəbiyyatşünas Mir Cəlal Paşayevin xatirəsi daim qəlblərdə yaşayır və ədəbiyyatımızın, ədəbiyyatşünaslığımızın əbədi səhifəsi kimi oxunur.

Mir Cəlal bütün əsərləri, yaradıcılığı oxucuları ilə məhrəm səmimi

söhbətdir. Bu məhrəmliyin, səmimiyyətin, sadəliyin dərin məzmunun nəticəsidir ki, görkəmli ədibin, tədqiqatçının həyat və yaradıcılığı bu gün nəinki Azərbaycanda, onun sərhədlərindən kənarda da geniş şəkildə öyrənilir, əsərləri müxtəlif dillərdə nəşr edilir və oxunur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “UNESCO-nun 2008-2009-cu illərdə görkəmli şəxsiyyətlərin və əlamətdar hadisələrin qeyd edilməsi proqramına Azərbaycanla bağlı daxil olmuş yubileylərin keçirilməsi haqqında 2008-ci il 31 yanvar tarixli Sərəncamına əsasən, yazıçı Mir Cəlal Paşayevin yubiley mərasimi təntənə ilə qeyd edilib. Parisdə, UNESCO-nun iqamətgahında XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, alim, pedaqoq Mir Cəlal Paşayevin 100 illiyinə həsr olunmuş mərasim keçirilib. Bu həm də Azərbaycan elminə, mədəniyyətinə və ədəbiyyatına dünya miqyasında verilən dəyərin təzahürüdür.

Mir Cəlal Paşayev SSRİ-nin görkəmli yazıçısı kimi Sovet yazıçıları briqadası tərkibində Ağ dəniz-Baltik kanalında yaradıcılıq ezamiyyətində (1935), Moskvada keçirilən Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti on-günlüyündə (1940, 1950, 1960), SSRİ yazıçılarının II, III, IV qurultaylarında (1954, 1959, 1967) olmuşdur. Gərgin və məhsuldar əməyi dövlət tərəfindən dəyərləndirilmiş, o, “Qafqazın müdafiəsinə görə”, “Əmək igidliyinə görə” (1944) medalları, “1941-45-ci illərdə Böyük Vətən Müharibəsində fədakar əməyinə görə” (1948), “Qırmızı Əmək Bayrağı” (1967), “Oktyabr İnqilabı” (1978) və iki dəfə “Şərəf nişanı” (1950, 1958) ordenləri, iki dəfə Azərbaycan Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri fərmanı və “Qabaqcıl maarif xadimi” nişanı ilə təltif olunmuşdur. Mir Cəlal Paşayev 1978-ci il sentyabrın 28-də vəfat etmiş, ikinci Fəxri Xiyabanda dəfn edilmişdir, Bakı küçələrindən birinə adı verilmişdir.

Onun bir insan kimi böyüklüyünün göstəricilərindən biri də onun gözəl ailə başçısı olmasıdır. Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) sevimli müəllimi, nüfuzlu professoru kimi xatirələrdə əbədi yaşayan M.C.Paşayev həqiqət, düzlük, səmimiyyət, xeyirxahlıq mücəssəməsi olmaqla yanaşı, ailəsini, övladlarını sevir, qoruyan, onların varlığı ilə yaşayan ata idi. Onun bu sözləri indi də dillər əzbəridir: “Həyatımda yaratdığım ən böyük əsər ailəmdir”. Mir Cəlal UNESCO və İESCO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın babasıdır.

İllər ötdükcə, Mir Cəlal Paşayevin təkcə elmi irsi tədqiq edilmir, onun həm də xeyirxahlığı, böyük və təkrarolunmaz müəllimliyi, insanpərvərliyi heyranlıqla yad edilir, bu gün də hər bir şəxsin qəlbində özünə abidə qurur. Azərbaycanın bu görkəmli ədibinin irsi daim yaşayacaq, dünyagörüşümüzü, elmimizi zənginləşdirəcək, mənəvi dəyərləri nəsillərə örnək olacaqdır.

Emin SƏRDAROV,
Azərbaycan Dövlət Arxivinin direktoru.